הגדה של פסח

הלל וגדולה

עם ביאורים על ההגדה
ילקוט פירושים ומדרשי חז"ל
עיונים בדרשות חז"ל ובעל ההגדה

הלל וגדולה

כתובת המחבר:

הלל (בר א"י) **ורטהיימר**

רח' הרב קצנלבויגן 66 ירושלים

טל': 02-6513804

מהדורה א': תשס"ו

מהדורה ב': תשפ"ג

סדר ועימוד:

ספר יהלום

בית מקצועי למחברי ספרים

050-414-2255

עיצוב שערים:

יצחק ג.

052-7130-217

ישראל הגר
בהה"צ מוהרמ"י זצללה"ה מויזניץ
שכון אהבת ישראל ואור החיים בני ברק
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בס"ד, חמישי לסדר "כן ירבה וכן יפרוץ",
י"ב בטבת תשפ"ג

ראיתי ותגל נפשי למראה כתבים ויריעות, פרי יגיעו ומעשי ידיו והגיונו של ידידי ומכובדי הנעלה, האי גברא מיקירי אנ"ש בקרתא דשופריא ירושלים תובב"א, העוסק בצרכי ציבור באמונה ומתהלך בארחות תמימות ויושר, הרה"ח הלל ורטהייטר הי"ו, אשר תורתו קבע והיא משוש חייו, כשהוא מיטיב להעמיק ולהעלות רעיונות והגיגים נפלאים המבוססים על מקורות דברי חז"ל, גדולי ומאורי החסידות, מרביצי התורה וחכמי המוסר.

ואחר אשר אתמהי גברא וקמיעא זוכה הוא בס"ד לשוב ולהוציא לאור עולם האי מרגניתא טבא, בירורים, פירושים ועיונים על הגדה של פסח, באופן נהיר ומאיר עיניים, המסייעים להדר במצוות 'והגדת לבנך' ובסיפור יציאת מצרים, להפיק לקח טוב, להלל ולהודות ולהביא יקר וגדולה למלך א-ל חי וקיים.

חפץ ד' בידו יצליח וימשיך לזכות את הרבים מתוך בריות גופא ונהורא מעליא לאורך ימים ושנים טובות, רוב נחת מכל יוצ"ח והרחבה רבה.

המצפה לישועת ד' והרמת קרן התורה וישראל

ישראל בהה"ר מוהרמ"י זצלל"ה מויזניץ
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

משה הלברשטאם
חבר הבד"צ העדה החרדית
ראש ישיבת "דברי חיים" טשאקאווע
מח"ס שו"ת "דברי משה"
פעיה"ק ירושלים תובב"א
רח' יואל 8 טל. 5370514

בס"ד

שבח המגיע לכתבי"ם, ממקורות נאמנים שאובים, ועלימו ערוכים בטוב טעם ודעת הערות וחידושים, ביאורים ודרושים באגדתא דפסחא ושמו נאה **הגדה של פסח הלל וגדולה** אשר הגה ברוחו הטהור האי גברא יקירא מופלג בתוי"ש וותיק וחסיד עושה ומעשה ומהול"ל בתשבחות כש"ת מוה"ר **הלל וורטהיימר** שליט"א מעיה"ק ירושלים ת"ו, בן יקיר וחביב למע"כ ידיד יקר וותיק וחסיד מרבה תורה מו"מ איש אפרתי כש"ת מוהר"ר **אברהם יודא** שליט"א מעי"ת ב"ב יע"א.

אשר על הטוב אשר ערך בנעימים יתענגו חובבי תושיה יראי ה' וחושבי שמו, ברון יחד שיר ושבחה למלך א' חי וקים, ובפרט בליל התקדש חג הפסח אשר בו מצוה להרבות בסיפור יציאת מצרים ולקיים והגדת לבנך וגו' בשעה שהכל מסובים בשלחן ערוך.

יהי ה' אלקיו עמו, יעשנה בדפוס ויקבענה, ויפוצו מעיינותיו חוצה מתוך סייעתא דשמיא ויהללו בשערים פרי עטו בעת"ו המבורך, ויזכה במהרה לכימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות ולזמר לפניו ית"ש שירה חדשה שבחו גאולים בישועתן של ישראל ושמחתן מתוך רחמים וחסדים אמן כי"ר.

וכדלא בטח ומר א לסדר ובאדר לכן בומ בתא לאמר ואם, שנה דת לתשב כי בא מודד לפלא.

פה"ק ירושלים תובב"א.

משה הלברשטאם
חבר הבד"צ העדה החרדית
ראש ישיבת
דברי חיים-טשאקווע
פעיה"ק ירושלים תובב"א

נ.ב.
מאמינא בחוא הלל. איין מה שנמא ברמנו רחמי.
בפשט ע"ד הפשט בא. בפלא לשפתותיה ואם (יד בא).
ושם בחיי משה". מה שהאיתנו בחתי לא בכרת הון,
הלל.

יוחנן בהגמהר"מ זצ"ל **סופר**
אבדק"ק ערלוי יצ"ו
בעיה"ק ירושלים תובב"א

בס"ד, טבת תשס"ז

לכבוד הרבני המופלג בתורה ויר"ש יקר הערך איש חי ורב פעלים לתורה וחסד נודע לתהלה מאד נעלה **מו"ה הלל ורטהיימר הי"ו** - אבן יקר פעיה"ק ירושלים ת"ו.

אחדשה"ט באהבה - היה למראה עיני גליונות מההגדה של פסח שעומד להוציא לאור והיא מעשה ידי אומן, מבאר ומפרש ההגדה מתובל באגדות חז"ל ויש בו תועלת גדולה להבין כל דבר לאישורו בליקוט יקר וחשוב מפירושי הראשונים וספרי הגאונים וצדיקים מאורי הדורות.

והנני בברכה שיזכה לברך על המוגמר ולהיות ממצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד ויזכה להמשיך בפעולותיו המבורכות בהרחבת הדעת ונחת מכל יוצ"ח עד ביאת גוא"צ.

יוחנן בהגמהר"מ זצ"ל **סופר**
אבדק"ק ערלוי יצ"ו
בעיה"ק ירושלים תובב"א

בס"ד, אסרו חג פסח ז' למב"י תשס"ז לפ"ק

שוכ"ט לא יחסר קורטוב לכבוד הרבני המופלג בתורה ויר"ש יקר הערך איש חי ורב פעלים לתורה וחסד נודע לתהלה מאד נעלה מו"ה **הלל וורטהיימר** הי"ו – אבן יקר פעיה"ק ירושלים ת"ו.

אחדשה"ט בעבור ימי החג המצות המרומים, אמרתי ראשית עסוקי יהיה לקיים לך הבטחתי לשעשע באהובים להעיר מעט, על מה שכתבת בהגדה של פסח, הנקוב בשם הלל וגדולה, שזכית לסדר בס"ד בטוב טעם ודעת, שנהניתי ממנו.

א. בעמוד כ"ט [כד] בדיני הסיבה (סעיף א') כתבת, "דבאמירת הגדה אין להסב". – דע דבמאירי פסחים (ק"ח ע"א) (ע' ר"ל), ארבע כוסות כולם צריכים הסיבה הן שתייתם, הן הדברים שהם מסודרים עליהם, ור"ל, קידוש וקריאת הגדה וקריאת ההלל וברכת המזון ואם היה מיסב בכל הסעודה הרי זה משובח [א].

ב. שם (סעיף ד) [ו] כתבת בקהלות האשכנזיות לא נוהגות הנשים להסב, ובקהלות ספרד נוהגות הנשים בהסיבה, לא ידעתי מקור לזה לכאורה בשו"ע שהספרדים נמשכים אחריו כתוב אשה א"צ הסיבה אא"כ חשובה, ובנשים חשובות לכאורה גם אצל האשכנזים נוהגות להסב.

וכן המנהג במשפחת ק"ז מרן החתם סופר וצאצאיהם שהנשים מסיבות.

ג. שם (סעיף ה [ז]) כתבת מי שחייב להסב אם אכל או שתה ולא הסב לא יצא יד"ח, וצריך לחזור לאכול ולשתות בהסיבה – [כן הוא לשון השו"ע (סי' תע"ב ס"ז), ומקורו טהור ברא"ש (פ' ע"פ סי' כ'), וכ"כ בתוס' הרא"ש פסחים (ק"ח ע"א)].

ד. שם (סעיף ו [ח]) כתבת דיני ברכה למי שחוזר לאכול ולשתות בהסיבה, בכוס ראשון של קידוש י"א שאין לו לחזור ולברך, וי"א שצריך לחזור ולברך" ע"כ.

כן הוא במג"א שם (סק"ז) וז"ל, ונ"ל דהאידנא שאין דרך לשתות בין הראשונות א"כ הו"ל נמלך, ואם שותה צריך לברך.

ויש להעיר דבגמ' (ק"ח ע"ב) איתא, א"ר יהודה אמר שמואל שתאן חי יצא, ואמר רבא ידי יין יצא, ידי חירות לא יצא. ופרש"י ורשב"ם אין זה מצוה שלימה, והרמב"ם (פ"ז ה"ט) כתב, יצא ידי ארבע כוסות, ולא יצא ידי חירות. חזינן כי גם בשותה חי דלא הוי דרך חירות יצא, וה"ה בלא הסיבה יוצא במצוות ד' כוסות, והמצוה לאכול או לשתות דרך חירות אינו מעכב קיום

א) כהרמב"ם ה' חו"מ (פ"ז ה"ח).

יוחנן בהגמהר"מ זצ"ל **סופר**
אבדק"ק ערלוי יצ"ו
בעיה"ק ירושלים תובב"א

גוף המצוה. וכתב הרי"ף [כ"ד ע"א] רבינא אמר (ק"י ע"א) כל אחד ואחד מצוה בפני עצמו הוא, ואמרי רבוותא, הואיל וכל אחד ואחד בפני עצמו הוא, ברכינן בפה"ג אכל כסא וכסא, ר"ל דלכאורה לא היה צריך לברך על כוס שני כמו בעלמא דאינו מברך אלא פעם אחת וכאן אעפ"י דכשמברך על כוס ראשון דעתו לשתות עוד כוס שני אינו פוטר אותו כיון דהוי מצוה בפני עצמו – וכן פסק הרמב"ם (פ"ז ה"י). – לכן לא זכיתי להבין לכאורה מש"כ המג"א, דהאידנא שאין דרך לשתות בין הכוסות הו"ל נמלך וכו', הלא דעתו לשתות עוד הכוס שני א"כ לא הוי נמלך, דמה לי רוצה לשתות עתה או אח"כ, העיקר שהוא רוצה עוד לשתות, והא דמברכין על שתית כוס שני משום דהוי מצוה בפני עצמו כנ"ל, אבל כשחוזר ושותה בהסיבה לקיים מצות חירות, לא שייך לומר דהוי מצוה בפני עצמו לכן א"צ לברך.

ובזה דכשמברך על כוס ראשון דעתו לשתות אח"כ כוס שני, מתיישב מנהגינו שאין אנו מברכין על כוס ראשון ברכה אחרונה הגם דשתית כוס שני יהיה אחר שיעור עיכול[ב], משום דכיון דרוצה לשתות עוד באותו מקום לא איכפת לן בכה"ג אם הוא אחר שיעור עיכול או לא.

ה. שם (סוף סעיף ו' [ח]) כתבת כזית מצה שחוזר ואוכל, אינו מברך שוב. – אזכיר כאן שראיתי בביאור הלכה (סי' תע"ב ס"ז) שכתב, נראה דלדעת המחבר, אם גמר כל הסעודה ובירך בהמ"ז ואח"כ נזכר שלא היה בהסיבה, צריך לחזור ולברך המוציא ועל אכילת מצה.

נראה דס"ל דכשחוזר ואוכל בתוך הסעודה אז הברכה שבירך על אכילת מצה קאי על כל מה שיאכל בתוך הסעודה ולכן אינו מברך, משא"כ כשאוכל אחר ברכת המזון מה שבירך בתוך הסעודה לא קאי עליו, לכן צריך לברך.

אבל לדעתי העניה צ"ע, כיון דכבר נתבאר לעיל דמצוות הסיבה אינו מעכב גוף המצוה [ג] וגם לדעת המחבר כשאכל בלא הסיבה יצא מצות אכילת מצה, א"כ כשחוזר ואוכל כדי לאכול מצה בהסיבה בדרך חירות, האיך יברך עליו על אכילת מצה, וצ"ע.

וכאן אתן קנצין למילין, והנני חותם בכל חותמי ברכות
ידידך דושה"ט

ב) ולא כגדול אחד הי"ו שפסק דבכה"ג יברך ברכה אחרונה מיד אחר שתית כוס ראשון.
ג) ובתשובה [נדפס בקונטרס רני ושמחי (ח"ד ע' ק"ל)] הבאתי עוד ראיות לזה.

לעילוי נשמות

אבי מורי הרה"ח **אברהם יהודה** בהרה"ח **הלל** ז"ל

נלב"ע י"א תמוז תשס"ח

אימי מורתי מרת **חנה** בהרה"ח **משה גדליה** ע"ה

נלב"ע י' שבט תשע"ב

ורטהיימר

ת.נ.צ.ב.ה

לעילוי נשמות

חמי הרה"ח **שלום מרדכי** בהרה"ח **משה דוד** ז"ל

נלב"ע י"ז תשרי תשע"א

חמותי מרת **פעסיל** בהרה"ח **ישראל חיים** ע"ה

נלב"ע כ' טבת תשנ"ט

גולדשטיין

ת.נ.צ.ב.ה

אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי

נשמות זקניי וזקנותיי הקדושים
שנהרגו עקד"ה בשנות הזעם והשואה

משפחת אבי ואמי

זקני הרה"ח הלל בן הרה"ח מרדכי
סבתי מרת שיינדל בת הרה"ח ישעיה יעקב
ורטהיימר
נהרגו עקד"ה י' סיון תש"ד הי"ד

זקני הרה"ח משה גדליה בן הרה"ח יעקב
סבתי מרת רבקה בת הרה"ח אברהם
רזמוביץ
נהרגו עקד"ה כ"ח אייר תש"ד הי"ד

משפחת חמי וחמותי

הרה"ח משה דוד בן הרה"ח זאב
מרת רייזל בת הרה"ח שמשון זעליג
גולדשטיין
נהרגו עקד"ה י"ב סיון תש"ד הי"ד

הרה"ח ישראל חיים בן הרה"ח מיכאל
מרת פעריל בת הרה"ח נחום
הירש
נהרגו עקד"ה ר"ח סיון תש"ד הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה

לעילוי נשמת דודי הר"ר יצחק אייזיק בן הרה"ח הלל ז"ל
נלב"ע כ"ז אלול תשנ"ז

דודתי מרת רייזל בת הרה"ח בנימין זאב ע"ה
נלב"ע כ"ה ניסן תשס"ג

ורטהיימר

ת.נ.צ.ב.ה.

לזכרון עולם

זקניי וזקנותיי – משפחת אבי ז"ל

זקני מוהר"ר **מרדכי** בן מוה"ר **יצחק אייזיק** זצ"ל
נלב"ע כ"ד תשרי תרח"ץ

על פי צוואתו נחקק על מצבתו "פ"נ איש יהודי ושמו מרדכי בן הצדיק יצחק אייזיק זצ"ל
תלמיד מצעירי תלמידי מרן מהר"ם שיק זצללה"ה

זקנתי מרת **מרים לאה** בת הרבני הצדיק **אשר צבי הלוי** (הרשקוויטש) ע"ה
נלב"ע ז' תמוז תרפ"ז

זקני הרה"ח הלל ז"ל כתב בפנקסו על אבי אמו "בוצינא קדישא חסידא ופרישא
ה"ה כקש"ת מו"ה אשר צבי"... הנקרא ר' הערשל הומורוידער

ורטהיימר

זקני מוהר"ר **ישעי' יעקב** בן מוהר"ר **יחיאל אברהם** זצ"ל
נלב"ע כ"ט אייר תרצ"ז

זקנתי מרת **מאטיל** בת מוהר"ר **מנחם מענדל** ע"ה
נעק"ה בשנת תש"ד הי"ד

זקניי וזקנותיי – משפחת אמי ע"ה

זקני מוהר"ר **יעקב** בן מוהר"ר **אברהם** זצ"ל
נלב"ע בשנת תש"ג

זקנתי מרת **שרה** ע"ה
נפטרה בצעירותה

רזמוביץ

זקני מוהר"ר **אברהם** בן מוהר"ר **ראובן** זצ"ל
נלב"ע י"א אייר תרנ"ח

זקנתי מרת **טויבע** בת מוהר"ר **שלום** (פרידמן) ע"ה
נלב"ע י"ד אדר (פורים) תש"ד

שטרן

לזכרון עולם

זקנינו וזקנותינו – משפחת חמי ז"ל

זקנינו מוהר"ר **זאב** בן מוהר"ר **יששכר בעריש** זצ"ל
נעק"ה י"ב סיון תש"ד הי"ד
תלמיד בעל'יטב לב' – שו"ב בק"ק טאש

זקנתינו מרת **שפרה** בת מוהר"ר **שמואל יצחק** (קאהן) ע"ה
גולדשטיין

זקנינו מוהר"ר **שמשון זעליג** זצ"ל
זקנתינו מרת **טויבע** בת הגה"צ **שלום מרדכי** (ועבערמן) ע"ה
זקנינו הרה"צ שלום מרדכי ועבערמן זצ"ל היה דומ"ץ בק"ק טיסא-ליק
גולדשטיין

זקנינו וזקנותינו – משפחת חמותי ע"ה

זקנינו מוהר"ר **מיכאל** בן מוהר"ר **ישראל הלל** ע"ה
נלב"ע ערב שבועות תרס"ד

זקנתינו מרת **רבקה** בת מוהר"ר **אפרים פישל הלוי** (אפשטיין) ע"ה
נעק"ה י"ב סיון תש"ד הי"ד
זקנתינו מרת רבקה היתה בזיווג שני אשתו של זקנינו הרה"ח זאב גולדשטיין זצ"ל
זקנינו רבי אפרים פישל הלוי היה רם היחס עד הלבוש והמהרש"ל
הירש

זקנינו מוהר"ר **נחום הלוי** בן מוהר"ר **משה** זצ"ל
נלב"ע ז' ניסן תר"ץ
זקנינו הרה"ג מוהר"ר משה הלוי זצ"ל
היה תלמיד מובהק למרן בעל החתם סופר וכיהן כדיין בעיר ברעגסאז

זקנתינו מרת **שרה** בת מוהר"ר **יונה** (שטרנברג) ע"ה
נלב"ע כ"ח כסליו תש"ד
היימליך

תוכן העניינים

מבוא שער ההלל ..... ז

הגדה של פסח

ערבי פסחים ..... יג

סדר בדיקת חמץ ◆ סדר מכירת חמץ ◆ סדר שרפת חמץ ◆ דיני ערב פסח ◆ הכנת הסדר ◆ סדר הפרשת חלה ◆ ערוב תבשילין ◆ ערב פסח שחל בשבת ◆ סדר אמירת קרבן פסח ◆ אגרת הקודש מאת רבי שמשון מאסטראפולי זי"ע ◆ הדלקת הנרות

ליל פסח ..... לד

ממנהגי ליל הסדר ◆ דיני הסבה ◆ סדור הקערה

הגדה של פסח ..... לז

הגדה של פסח וביאוריה ◆ ברכת המזון ◆ הלל ◆ פיוטים

שיר השירים ..... קנג

הקדמה על שיר השירים מאת רבי יוסף אבן יחיא ◆ שיר השירים

מקורות וסדר ההגדה

א. מקורות ומסורות ההגדה ..... קעג

א. יסוד ברכות ותפילות על ידי "אנשי כנסת הגדולה" ◆ ב. תקנת סדר התפילה בב"ד של רבן גמליאל ◆ ג. כתיבת תורה שבעל פה וסדר תפלות ◆ ד. תקופת המשנה ◆ ה. תקופת האמוראים ◆ ו. תקופת הגאונים ◆ ז. תקופת הראשונים (-הרבנים) ◆ ח. שינויי הנוסחאות בהגדות השונות

ב. ההגדה ומקורותיה - רשימה ומקצת ביאורים ..... קפה

סימני הסדר ◆ הא לחמא עניא ◆ מה נשתנה ◆ פרקים: עבדים היינו - צא ולמד ◆ ארמי אובד אבי, עד רבי יהודה היה נותן בהם סימנים ◆ דרשות חכמי יבנה ◆ כמה מעלות טובות... על אחת כמה וכמה.. ◆ רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו.. ◆ בכל דור ודור... בצאתי ממצרים ◆ לפיכך אנחנו חייבים ◆ הלל - חלק ראשון ◆ ברכת הגאולה ◆ ההלל לאחר שולחן עורך ◆ החלק השני של ההלל, הלל הגדול וחתימתו ◆ הלל הגדול ◆ ברכת השיר ◆ נשמת כל חי

ג. פיוטים בסוף סדר ההגדה, מקורותיהם ומחבריהם ..... רו

א. מנהג ישראל לומר פיוטים לאחר ההלל ◆ ב. מקורות הפיוטים ומחבריהם

ד. תקנת אמירת הלל ..... ריז

א. מי תיקן את פרקי ההלל, את אמירתן ובאיזה מעמד תיקנוהו? ◆ ב. שירת ההלל על שנעשינו עבדי ה' ◆ ג. חלוקת ההלל לפני הסעודה ולאחריה ◆ ד. הלל המצרי

ה. תמצית "מאמר יסוד מוסד" ..... רכג

א. השאלות והתמיהות בסדר פרקי ההגדה ◆ ב. ביאור הענין והסדר

ו. סדר הסיפור בתוך ההגדה, שלבים בגלות וגאולה ..... רלו

א. המחזה בברית בין הבתרים ◆ ב. התממשות חזון בין הבתרים - גלות מצרים ◆ ג. הזכרת שיעבוד וגאולה בנוסח מקרא ביכורים ◆ ד. סדר ההגדה

טבלת סידור "סדר ההגדה" ..... רנא

סוגיות במצות סיפור יציאת מצרים

ז. מצות סיפור יציאת מצרים, אופניה ומקורותיה ..... רנז

א. סיפור יצי"מ באמירה בינו לבין עצמו ◆ ב. זמן זכירה זמן סיפור ◆ ג. גדרי הסיפור לעצמו ולזולתו ◆ ד. מצות סיפור לבניו ◆ ה. עיקר מצות סיפור יצי"מ כתשובה לשאלות ◆ ו. שומע כעונה במצות סיפור יצי"מ

ח. "וכאן הבן שואל... מה נשתנה" ..... רסד

א. 'מה נשתנה' - על-פי חכמי המשנה ◆ ב. 'מה נשתנה' - על-פי חכמי הברייתא ◆ ג. 'מה נשתנה' - בתקופת האמוראים ◆ ד. 'מה נשתנה' - בזמנינו

ט. ולפי דעתו של הבן אביו מלמדו ..... רעז

א. ביאור דברי המשנה ◆ ב. סיפור יציאת מצרים כסיפור וכלימוד

י. מתחיל בגנות ..... רפ

א. ענין פרסום הגנות ◆ ב. ביאור פלוגתת רב ושמואל ב"מתחיל בגנות" ◆ ג. ביאור למה נחלקו רב ושמואל בביאור דברי המשנה "מתחיל בגנות" ◆ ד. ביאור מחלוקתם ובירור נוסחתנו

יא. מסיים בשבח ..... רצב

יב. ודורש מארמי אובד אבי ..... רצה

יג. ביאור שיטת הרמב"ם ב'מתחיל בגנות' ..... רצו

יד. חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח עד שתחטפנו שינה ..... שב

הליכות ליל הסדר, דרושים וביאורים

טו. טעמי תקנת ארבע כוסות.....שיא

א. ארבע לשונות של גאולה ◆ ב. ארבע פעמים "כוס" נאמר בחלום שר המשקים ◆ ג. ארבע גאולות לארבע מלכויות ◆ ד. ארבעה רמזים לגאולה העתידה ◆ ה. "מעשה" הסיפור ביציאת מצרים ◆ ו. חלוקת סדר הכוסות: שני כוסות לפני הסעודה ושני כוסות לאחר הסעודה ◆ ז. עיקר תקנת ארבע כוסות דרך חירות ◆ ח. ארבע כוסות משום פרסומי ניסא ◆ ט. דין ארבע כוסות על הסדר

טז. עניין ארבע כוסות.....שכא

א. ארבע לשונות של גאולה ◆ ב. ארבע כוסות - על שם העבר, ההוה והעתיד ◆ ג. ענינים נוספים במספר ארבע ◆ ד. ארבע כוסות של 'יין' דייקא

יז. טעמים וכוונות במצות אכילת מצה..... שלב

א. על החפזון בעת היציאה ממצרים ◆ ב. על עצם הגאולה ◆ ג. טעם משולב - על הגאולה ועל החפזון ◆ ד. זכרון 'גאולה' - בזמן המקדש; זכרון 'חפזון' - בזמן הזה ◆ ה. טעמה על שם כינויו בתורה 'לחם עוני'

יח. חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים.....שמ

א. בחינת: עולם, שנה, נפש ◆ ב. רוממות הנפש ◆ ג. קשר הראשית והאחרית ◆ ד. חייב אדם "להרגיל" עצמו לראות כאילו הוא עצמו יצא ממצרים

יט. לפיכך אנחנו חייבים להודות - חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים.....שמח

ענייני יציאת מצרים, חג הפסח ושבת הגדול

כ. שבת הגדול - גילוי השגחת הבורא ית"ש על עולמו.....שנז

כא. יצאו ברכוש גדול - שלא יאמר אותו צדיק.....שנט

כב. בבקשה מכם שאלו כסף וזהב - זקיפת קומת ישראל.....שסד

כג. ובמופתים - זה הדם, חידושו של עולם בכל רגע ורגע.....שסח

כד. הצפרדע בעצמותו מעורר כי אין כה' אלקינו..... שעד

כה. אילו לא הוציא הקב"ה - פנימיות יציאת מצרים.....שעז

א. ואותנו הוציא משם, בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם ◆ ב. ויוציאנו ה' בכבודו ובעצמו, נעשו ישראל כבריה חדשה והושלמה הבריאה ◆ ג. שני ענינים שנתקיימו ביצי"מ

כו. קשה גאולתן של ישראל..... שפד

א. כמה מניסי יציאת מצרים שמבואר בחז"ל שהיו קשין לפניו יתברך ◆ ב. כוונת אומרם שיש קושי לפניו יתברך שמו ◆ ג. אין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים

כז. מה בין בריאת העולם ליציאת מצרים שהיה קשה לפניו.....שפט

כח. בין יציאת מצרים לקריעת ים סוף.....שצג

א. בקריעת ים סוף נתגלה מלכות ה' בעולם ◆ ב. נס דקריעת ים סוף היה על פי משפט מעשיהם ◆ ג. בקריעת ים סוף נתברר שביכולת בני ישראל לגרום שיעשה להם השי"ת נס בשינוי הטבע על ידי מעשיהם ◆ ד. ענין מופלא ביציאת מצרים שהוא דמיון ליום הראשון של מעשי בראשית ◆ ה. יציאת מצרים בחיפזון כאור שנברא ביום הראשון

כט. לא על ידי מלאך אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו - ולא יתן המשחית לבא.....תא

א. לא היתה מכת בכורות על ידי משחיתים, ואין משמעות תיבת "המשחית" - מלאך משחית ◆ ב. יציאת מצרים על ידי הקב"ה בעצמו, מכת בכורות על ידי מלאכי משחית ◆ ג. י"א שהקב"ה בכבודו ובעצמו וי"א על ידי מלאך ◆ ד. סתירה בדברי הראשונים, ע"י הקב"ה בלבד או ע"י בית דינו ◆ ה. הקב"ה בעצמו ובית דינו הכו את בכורי מצרים ◆ ו. מחלוקת בפירוש תיבת 'לנגוף', ולא פליגי לענין 'הקב"ה בכבודו ובעצמו', אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא

ל. יציאת מצרים - לתכלית אני ה' ולא אחר..... תי

א. מכת בכורות ◆ ב. עבודה זרה בישראל, וחששם של ישראל לביטולו ◆ ג. מצות קרבן פסח ואופן גאולתן של ישראל ◆ ד. המשחית במצרים אינו מבחין בין צדיק לרשע

לא. לעשות את ישראל לעם סגולה כיצירת יש מאין.....תכד

א. טענת מידת הדין ◆ ב. גאולת ישראל כבריאה חדשה יש מאין ◆ ג. הגאולה ממצרים כמעשה בראשית וע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו ◆ ד. לידת עם ישראל ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו

לב. צער לשומט, צער לנשמט..... תכח

א. ענין צער לנשמט ◆ ב. צער לשומט

לג. לבן ביקש לעקור את הכל - לבן זה בלעם..... תלג

א. עד היכן רשעותו של לבן ◆ ב. לבן הארמי הוא בלעם ◆ ג. דעות נוספות בפרקי חייו של בלעם

לד. בזכות ארבעה דברים - הללו והללו עובדי עבודה זרה..... תלט

א. בירור טענת מידת הדין ◆ ב. בזכות ארבעה דברים היו ראויים בני ישראל להיגאל ◆ ג. מצוות פסח ומילה זכו את בני ישראל, ובזכותם ניצלו ממכת בכורות ◆ ד. עיקר הקטרוג היה על המעלות הרוחניות הנפלאות שזכו בני ישראל ◆ ה. המקטרג חזר לקטרג בשעה שעמדו ישראל על הים

לה. ארבע כתות בישראל - שלש דרכים נפלאות בגאולת ישראל ממצרים.....תמז

א. שלשה משלים ◆ ב. ארבע כתות בישראל ◆ ג. שלש דרכים נפלאות בגאולת מצרים ◆ ד. פירוש דברי הפסוק וביד חזקה

לו. מזכירין יציאת מצרים בלילות - גאולה מאורתא או מצפרא.....תנו

א. עד אימתי זמן אכילת קרבן פסח ◆ ב. הזכרת יציאת מצרים בלילות ◆ ג. סמיכת גאולה לתפלה בתפילת ערבית

לז. בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים.....תנט

א. ביטול גזירה הראשונה בעת יצי"מ ונתינת התורה לישראל ◆ ב. ניסי מכות מצרים בשידוד מערכות הטבע אף שאין ישראל ראויים לכך

לח. יציאת מצרים בפסיחה ודילוג - גמר מעשי בראשית במעמד הר סיני.....תסו

א. ענין החפזון והדילוג ◆ ב. במתן תורה חידש הקב"ה כוחות ותכונות חדשות בגופניים, בארץ, בצבא השמים ובעליונים

לט. קפץ שבטו של בנימין - קפץ נחשון נשיא שבט יהודה.....תעא

מבוא שער ההלל

"הגדה של פסח", נקרא שמה בפי חז"ל "הגדה", מונח שפירושו - סיפור דברים, כמו שכתב הרמב"ן על פסוק "הגדתי היום" (דברים כו, ג), שביאורו כמו 'סיפרתי היום'. אך באמת הסיפור שלפנינו אינו כמספר דברים בעלמא שאינו אלא העברת מידע מהמספר לשומע, אלא הוא סיפור בו המספר והשומע מתקשרים חוייתית תוך כדי הרצאת הדברים לשרשרת המאורעות כאילו היו בעצמם במקום ובזמן העלילה, ונטלו אישית חלק בכל ההתרחשויות. וזהו ההבדל בין "הגדה" ל"סיפור", שההגדה היא בדבר הנוגע אליו (אל השומע) וצריך לו לדעתו. כפירושו של המלבי"ם על הפסוק "ויחלום יוסף ויגד לאחיו" (בראשית לז, ה).

משמעות נוספת יש למונח "הגדה", כפי שמפרש האלשיך הק' (בראשית כד, כג) ש"יש הפרש בין אמירה להגדה, כי אמירה ודיבור יצדק על ענין קצר המציאות אך הגדה לא תצדק רק על דברי סיפור נמשך וארוך".

כל מי שמספר על חויה מרתקת ונפלאה שחווה הוא עצמו, ואינו יכול להירגע מהתרגשותו, הריהו מרבה לספר את מה שקרה, מתפעל כל פעם מחדש מכל פרט ופרט הנוגע בדבר ומאריך לספר את כל הפרטים הקטנים.

אשר על כן שומה עלינו לחדור לעומק דברי ה"הגדה" לפרטי פרטיהם ולהבינם כפי יכולתינו, כדי שנוכל לקיים את המצוה כתיקונה ולהפנים לעצמינו את המסרים והלקחים היוצאים מהם.

והנה, בחמלת ה' עלי, נתן ה' חכמה בלבי, והוריק עלי ברכה ותבונה לחדור באיזהו מקומן לעומק הפשט, ולהעלותן בכתב בלשון קצרה ובשפה ברורה כיד ה' הטובה עלי.

מבנה הספר

חלק א - הגדה של פסח, כולל:

א. גוף ההגדה - ערוך בצורה מיוחדת כשבתוכו משולבים קטעי קישור וביאורים כמפורט להלן.

ב. פירוש "הלל וגדולה" - ביאור רצוף המלווה את נוסח ההגדה.

ג. פירוש "כאור יום" - בו באו בהרחבה חלק מהענינים שהובאו בקצרה ב"הלל וגדולה", בתוספת משלים ופנינים יקרים.

חלק ב - מאמרים, כולל:

מאמרים הדנים בכמה וכמה נושאים, כגון: מחקר מקיף לתולדות ההגדה, עד להתגבשות סדר הגדה של פסח שמקובלת על עם ישראל לכל עדותיו; סוגיות במצות סיפור יציאת מצרים; הליכות ליל הסדר, ומאמרים נוספים מעניין תוקף קדושת הלילה ועניניה, ונפלאות יציאת מצרים.

א. גוף ההגדה:

סדר ההגדה נערך כספר משנה ותלמוד הצריכה עיון ולימוד, ויש בו כדי להוציא את הקורא משיגרת קריאת ההגדה כ"אגדה". גוף ההגדה, חולק לקטעים ופסוקים, תיבות וחלקי פסוקים הודגשו לפי הצורך. כך שההגדה תהא מתפרשת מאליה, עוד בטרם ינוחו עיני הקורא על הביאורים. כמו כן השלמנו כל פסוק בתורה שציטט בעל ההגדה, בצבע בהיר ובאותיות קטנות, למען יבין הקורא את ההקשר ומובני הפסוקים.

בפרשת ביכורים, שכל אחד מארבעת פסוקיה נדרש בהגדה בפני עצמו באריכות, ועל כן הובאו הפסוקים ברחוק זה מזה, העתקנו ליד כל פסוק שבא המגיד לדרוש את כל הפסוקים הסמוכים בפרשה. זאת, על מנת להזכיר ולקשר את הנאמר בפסוק הנידון עם הנאמר לפניו או לאחריו.

הנני תקוה כי הקוראים יטעמו ויראו כי טוב הוא, ומתוך צורתה ובניינה של הגדה זו יתעוררו ליתן שבח ויקר לאל יתב"ש.

כאן המקום לציין שסדרי ההגדה נסללו על ידי המגיד, על פי נתיבים משוערים ומוגדרים:

א. על פי סדר הפסוק "והגדת לבנך" (שמות יג, ח), היא הדרך שהורה בהגדת מלבי"ם ז"ל, ועיקר מאמרו הובא בחלק ב' מאמר ה'.

ב. על פי חזון המראה האלוהי לאבי האומה בברית בין הבתרים.

ג. על פי השלבים של גלות וגאולה במצרים. [ביאור רחב על שני סדרים אלו, ראה מאמרנו בחלק המאמרים, מאמר ו'].

כל הדרכים משולבות אשה ברעותה כפתור ופרח כפי שעיניכם תחזינה מישרים.

ב. "הלל וגדולה"

בחיבור שלפנינו נמצאים הסברים כוללים למבנה ההגדה וסדרה, וכן פירושים על קטעים ופסוקים. אלו נערכו באופן נוח ללימוד ועיון.

בביאור זה הובא בעיקר הפשט הפשוט על הפסוקים והדרושים של בעל ההגדה. מהות הפירושים היא בדרך כלל בקו די אחיד, והם מקושרים לאלו שלפניהם ולמה שלאחריהם.

הפירושים הנפוצים והידועים על פי רוב הושמטו, ולא באו אלא המחודשים לענ"ד.

לא הארכנו להקשות ולסתור ובעקבותיהן לתרץ, גם לא הצבענו על דברים הנראים כמעורבבים ח"ו. אלא הנחנו את ההנחות וביאורי הדברים, והקושיות - מקצתן או רובן יפולו מאיליהן, וסדרי ההגדה יזריחו ויאירו.

ב"הלל וגדולה" נכללו:

א. סיפורי אגדות חז"ל על הצער והשיעבוד במצרים, שיש בהם כדי לעורר צער בלב ולהביא את המתבונן להזדהות חוייתית עם משפחות האומה שחוו את העינוי והשיעבוד במצרים.

ב. מדרשי חז"ל על מעלותיהם של ישראל במצרים, דברים העשויים להשפיע על נפשותינו לשאוף ולחתור לקניית מעלות ומדות טובות לעצמינו.

ג. דרושים שיש בהם לעורר הלבבות להתבונן בניסי יציאת מצרים ולהתפעל ולהתעורר לאהבת ה' ולעבודתו.

ד. סיפורי נפלאות מתוך דרושי חז"ל, מדרשים המרוממים ומנשאים את הניסים והנפלאות שעשה הקב"ה עם אבותינו במצרים ובהוציאם ממצרים. אלו נדפסו במקומן ליד הקטעים השייכים להם. כמו כן נעתקו ונרשמו גם דברי התעוררות בכמה מקומות לפי הענין.

הפירוש נקרא "הַלֵּל וּגְדוּלָּה" על שם תכליתו, שעל ידו נבוא בעזה"י לתוספת בקיום החובה להלל ולשבח, לפאר ולרומם לה' אלהינו שעשה נסים לאבותינו, ולברך את שם קדשו על הנסים שבכל יום עמנו, "הטוב כי לא כלו רחמיך". עוד יש בשם הפירוש, שאותיותיו **"הלל"** כאותיות שמי, ו**"גדולה"** בגימטריא במספר קטן כגימטריא של ראשי התיבות **ב**'ן **א**'ברהם **י**'הודה **ח**'נה, הורי היקרים, עליהם השלום. ויה"ר שיעלה זכרוני לטובה לפני אדון כל, לחן ולחסד ולרחמים, אמן.

ג. "כאור יום"

בפירוש "כאור יום" הבאנו קצת בהרחבה על חלק מהענינים שנכתבו בקיצור ב"הלל וגדולה". הוספנו גם משלים ופנינים יקרים. וכל דיבור ודיבור קובע ברכה לעצמו, וכאור יום יאירו אור יקרות על ההגדה, כולם שוים לטובה, להעיר פנימיותינו לקראת האלהים לעשות את העבודה בזה הלילה אשר כאור יום יאיר, ואשר על כן נקרא שמו של הפירוש "כאור יום". בשם זה מרומז גם שמי, שהמספר הקטן של "כאור" ושל "יום" שווה למספר הקטן של שמי.

אופן כתיבת הביאורים

באופן כתיבת החיבור - פירושי ההגדה. מצד אחד ביקשתי לשמר את לשונם המקורית של המפרשים שהובאו, ומכך נובעת אי האחידות בסגנון בין קטע לקטע. מאידך הוספתי או קיצרתי מעט מילים כדי שדבריהם יהיו נוחים לקריאה ולהבנה. והריני מתנצל אם שגיתי ועיוותתי ח"ו דברי הראשונים כמלאכים, והוא רחום יכפר עון. גם אתנצל, על אשר אולי שכחתי לציין מראה מקום לפירוש שראיתיו בספריהם של צדיקים, ולא העתקתיו בשם אומרו להביא גאולה לעולם. ושגיאות מי יבין. והדן אותי לכף זכות ידונוהו מן השמים לזכות.

מטרת הגדה של פסח - הלל וגדולה; לעזור לגלות ולברר את התוכן הרעיוני שמסדרי ההגדה הניחו ביסודן לתפוס את לבם של העוסקים באמירת סדר ההגדה בכמיהה וערגה אמיתית להלל ולגדל לה' אלהינו - כגודל השעה - על רוב הניסים שהרעיף עלינו - עם ישראל. אך הדרך לחדור

מן הקליפה החיצונית אל תוכו של הגרעין הפנימי היא על תנאי, כמו שכתב בספר יסוד ושורש העבודה וז"ל: "וראוי לכל יודע ספר, מקודם פסח לחפש בכל הספרים איזה עניינים קדושים בפרטי הניסים והנפלאות של יציאת מצרים הכתוב בתורה בכללות, ולספר פרטיהם לבניו ולבני ביתו בליל שימור פסח, כדי להגדיל בעיניהם הנס, ויתנו בלבם יותר שבח והודיה להבורא ית"ש ויתעלה".

ד. המאמרים

בחלק המאמרים מספרינו ענינים מגוונים רבים הנוגעים לסדר ההגדה ולמצות ליל הפסח כדלהלן:

א. מחקר מקיף על תולדות ההגדה, החל מתקנת אנשי כנסת הגדולה, דרך תקופות המשנה והתלמוד, וכלה בתקופות הגאונים והראשונים. המחקר כולל פירוט כיצד חלקי ההגדה וקטעיה נצטרפו בזה אחר זה לספר ערוך ומגובש כפי סדר ההגדה שנמצא בינינו ושמקובל בעם ישראל.

ב. התבוננות בסדר מבנה ההגדה מראשיתה ועד סופה, הבחנות בין הנוסחאות הראשוניות של ההגדה לשינויים שחלו בה בדורות שלאחר מכן. הלימוד על התפתחות ההגדה מבהירה לפעמים על הכוונה של מתקני ההגדה בחלק מן הפרקים.

ג. עיון בסוגיות - משנה וגמרא - במצוות סיפור יציאת מצרים, אופניה ומקורותיה בתורה, דרכי הסיפור ותנאיו על פי המשנה, הברייתות והגמרא, הראשונים ופוסקי ההלכות.

ד. טעמי הליכות ליל הסדר, טעמי מצות ארבע כוסות, כוונות במצוות אכילת מצה.

ובכן, יהיו נא אמרינו לרצון לפני אדון כל, להשריש בלבי, בלבות בני האהובים ובלבות כל בית ישראל, אמונה שלימה ושאיפה חזקה לעבודת ה' בשלימות.

כאן המקום להודות להורי היקרים ז"ל שנטעוני משחר נעורי באוהלה של תורה, ולא חסכו כל מאמץ להעמידני על הדרך העולה בית אל. ברכת תודה מיוחדת לרעייתי תחי' מנב"ת, אשת חיל מי ימצא, שעומדת לימיני לסומכני בכל אשר אלך. יהא רעווא שנזכה לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות, ולא תמוש התורה הזאת מפינו ומפי זרעינו עד עולם.

הנני תפלה להקב"ה, שיזכנו במהרה לראות בנפלאותיו כימי צאתנו מארץ מצרים ונאכל מן הזבחים ומן הפסחים.

הלל וורטהיימר

בלאמו"ר הרה"ח אברהם יהודה זצ"ל

עיה"ק ירושלים תובב"א

הלל וגדולה

הגדה של פסח

הגדה של פסח

מפתח מפורט

מבוא שער ההלל ז

ערבי פסחים יג

סדר בדיקת חמץ ..... טו
סדר מכירת חמץ ..... יז
סדר שריפת חמץ ..... יז
דיני ערב פסח ..... יט
הכנת הסדר ..... כ
סדר הפרשת חלה ..... כ
עירוב תבשילין ..... כא
ערב פסח שחל בשבת ..... כב
סדר אמירת קרבן פסח ..... כד
אגרת הקודש מאת רבי שמשון מאסטראפולי זי"ע ..... כח
הדלקת הנרות ..... לג

ליל פסח לד

ממנהגי ליל הסדר ..... לד
דיני הסיבה ..... לד
סדור הקערה ..... לה

הגדה של פסח לז

הגדה של פסח וביאוריה ..... לז
ברכת המזון ..... קכב
הלל ..... קכז
פיוטים ..... קמ

שיר השירים קנג

הקדמה על שיר השירים מאת רבי יוסף אבן יחיא ..... קנג
שיר השירים ..... קנד

פסוק ראשון מפרשת ביכורים בא לדרוש על גזירת **הגֵרות** שנתקיימה ביעקב, בתחילה בשהותו בבית לבן, ואחר כך בירידה למצרים מחמת הרעב.

אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיְמָה וַיָּגָר שָׁם בִּמְתֵי מְעָט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עָצוּם וָרָב. וירעו אותנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה. ונצעק אל יי אלהי אבותינו וישמע יי את קולנו וירא את עניינו ואת עמלנו ואת לחצנו. ויוציאנו יי ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים.

שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כז, ה): **אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיְמָה וַיָּגָר שָׁם בִּמְתֵי מְעָט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עָצוּם וָרָב.**

◆ הלל וגדולה ◆

ב. במקומות אשר עניינם לא נתבאר די בפסוקי פרשת ביכורים, יבואו הכתובים להשלים הענין, ושם אומר המגיד בלשון "שנאמר".

ג. בדרשות שמתחיל בלשון "מלמד" – מחדש ודורש בדרך הסברא מלשונות הכתוב ופירושם, ולא שיהיה מבואר ומפורש כן בכתוב כשאר הדרשות. ומבלי להביא ראיה. (זבח פסח סוף ד"ה ויהי שם)

כאור יום

ארמי אובד אבי. פרשת ביכורים מתחלת ברשעותו של לבן הארמי, לפני שנזכרות רשעת ורעות מצרים, וזה בלשון מאוים מאד – "אובד אבי", מכאן אתה למד כי רשעותו גדולה משל פרעה. אמנם פרעה הצליח להוציא לפועל את מחשבותיו הזדוניות בעוד שלבן לא הוציא לפועל מחשבותיו השטניות, ואמר "ולבן 'ביקש' לעקור", שהיה זה אך ורק ברצונו ובמחשבותיו לעקור את הכל. ברם אין בכך משום להמעיט בערך רשעתו אף בעיני עצמו של לבן כי הכלל הוא – "הרהורי עבירה קשים מעבירה" (יומא כט, א). ומכל שכן שרשעתו גדולה בעיני הקב"ה כאומרם ז"ל (ירושלמי פאה סוף הלכה א): "בגויים... מחשבה רעה הקב"ה מצרפה למעשה".

ממצות היום להשריש בנפשותינו מדת הכרת הטוב, שכפיות טובה, מידה מגונה היא. וזה למדנו מפרשת ביכורים, שכתבה התורה (דברים כו, ג): **ואמרת אליו הגדתי היום לה'**, ופירש"י **ואמרת היום** - שאינך כפוי טובה. ויתכן שלכך הסמיך בעל ההגדה חלק גדול מהסיפור על גלות וגאולה דמצרים, לפרשת ביכורים, להעמידנו על חובת הכרת הטוב על הגאולה, הישועה וההטבה שעשה הקב"ה אתנו שהוציאנו ממצרים.

ארמי אובד אבי. לבן רצה להשמיד את יעקב - חתנו, ומשפחתו - בנותיו ונכדיו של לבן, לאחר שכבר תקופה ארוכה ראה עצמו יורש הכל. עשרים שנה שם לבן עינו עליו, ואמר בלבו: כל שיוליד - למעני יוליד, למען עבודת האלילים שלי. ועתה, ברח יעקב עם כל משפחתו והונו, ויצא משם כאיש תם מחוזק ומחוסן, כחזונו של אברהם, ולא כמו שלבן חשב ודימה לעצמו.

[פסוקי פרשת ביכורים נדרשו בספרי כי תבוא]

וַיֵּרֶד מִצְרַיְמָה, אָנוּס עַל פִּי הַדִּבּוּר.

◆ הלל וגדולה ◆

ארמי אובד אבי

לבן הארמי קליה אזיל בעלמא דלא הוה בר נש שישתזיב מניה [לבן הארמי היה מפורסם בעולם שלא היה אדם שינצל ממנו]. **דהוא הוה חרש בחרשין ורב בקוסמין** [שהוא היה מכשף היותר גדול מכל המכשפים והיה ראש הקוסמים], **ואבוי דבעור הוה, ובעור אבוי דבלעם** [לבן היה אביו של בעור, ובעור היה אביו של בלעם הרשע], **דכתיב: בלעם בן בעור הקוסם, ולבן חכם בחרשין וקוסמין יתיר מכולהו** [ולבן היה חכם בכשפים וקסמים יותר מכולם] **ועם כל דא לא יכיל ביעקב** [ועם כל זה לא היה יכול לעשות רע ליעקב], **ובעא לאובדא ליעקב בכמה זיינין,** [על אף שרצה להאביד את יעקב בכמה מיני אופנים], **הדא הוא דכתיב "ארמי אובד אבי".** (זוה"ק וישלח קסו, ב. מתוק מדבש)

ארמי אובד אבי. ענין אחד. **וירד מצרימה.** ענין נוסף. (אבן עזרא)

ויהי שם - במצרים **לגוי גדול עצום ורב.** במצרים נעשו מוכשרים שיהיו אומה בעלת מדינה ומלכות בפני עצמה (העמק דבר בראשית מו, ג). **כי הם שמרו על** ייחודם הרוחני והמוסרי המבדיל אותם משאר האוכלוסיה וכך היו **"מצויינים שם"** כגוי העומד בפני עצמו. (רש"ר הירש)

וירד מצרימה, אנוס על פי הדיבור. לומר שאין לבן הארמי הסיבה לירידת יעקב למצרים אלא **אנוס על פי הדיבור.**

אנוס על פי הדיבור. שתי פעמים בא הדיבור בענין הירידה למצרים:
א. הדיבור שאמר הקב"ה לאברהם בגזירת בין הבתרים **כי גר יהיה זרעך.**
ב. הדיבור שאמר הקב"ה ליעקב **אל תירא מרדה מצרימה** (בראשית מו, ג). **שהסיבה** האמיתית שממנה השתלשלה ירידת יעקב אבינו למצרים, הוא בדיבור "כי גר יהיה זרעך". על אף שלכאורה היתה מטרתו לראות את בנו יוסף.

כאור יום

הבן בדעתך איזה כעס תקף אותו, ושתוצאותיו עלולות להיות הרות אסון ליעקב. "ויקח את אחיו עמו וירדוף אחריו" (בראשית לא, כג), בחימה שפוכה להשחית ולהשמיד, שלא ישאר מהם שריד. (הגדת כי טוב)

אובד. לשון הווה, גם לבן שבכל דור ודור מבקש לאבד את יעקב שבכל דור ודור.

ארמי אובד אבי. נתפרש גם בפנים אחרות, דלא כדרושו של המגיד.

א. אבי - יעקב. **אובד** - היה עני בלא ממון בלא בית מושב. **ארמי** - בזמן היותו בארם. (אבן עזרא, ספורנו)

ב. אבי - אברהם. **ארמי אובד** - היה אובד וגולה מארץ ארם. (רשב"ם)

וַיָּגָר שָׁם, מִלַּמֵּד שֶׁלֹּא יָרַד יַעֲקֹב אָבִינוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ בְּמִצְרַיִם אֶלָּא לָגוּר שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מז, ד)**: וַיֹּאמְרוּ אֶל פַּרְעֹה לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ כִּי אֵין מִרְעֶה לַצֹּאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ, כִּי כָבֵד הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן, וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא עֲבָדֶיךָ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן:**

◆ הלל וגדולה ◆

שני הדיבורים הוצרכו. על פי דיבור **"גר יהיה זרעך"** בלבד, "ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל" (שבת פט, ב), ואף שהקב"ה סיבב את מכירתו של יוסף עד הגיעו למצרים, לא היה די בכך להניע את יעקב לרדת למצרים. שכאשר נתבשר יעקב אבינו ע"ה **עוד יוסף חי**, ואמר **אלכה וארא בטרם אמות**, לא היתה בכוונתו לירד למצרים, אלא להתקרב לגבול מצרים להיפגש עם יוסף ולא להמשיך את דרכו למצרים. לכן הוסיף הקב"ה **דיבור** שני ליעקב **אל תירא מרדה מצרימה** וציוהו לרדת למצרים.

ויגר שם. סדר הכתוב היה צריך להיכתב כפי סדר הפעולות, דהיינו הירידה ופרטיה - **במתי מעט**, ואחר כך **ויגר שם** השייך לאחר הגעתו למצרים. והא דהכניס את **ויגר שם** בין **וירד מצרימה** לבין **במתי מעט**, בא ללמדנו כי **ויגר שם** אינו פעולה שזמנה לאחר הגעתו למצרים, אלא כוונה ומחשבה שחשב בזמן הירידה. (הגדת מלבי"ם)

מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים אלא לגור שם. להגיד בזה צדקתו של יעקב אבינו, שעל אף שלא היה חסר כלום מצרכי הגוף ויוסף היה מכלכלהו, בכל זאת היה יושב ומצפה שהקב"ה יקיים עמו את מה שהבטיחו **ואנכי אעלך גם עלה.** (מדרש בחידוש)

במתי מעט. כמה מנה אותו "מעט"? **כמה שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה.** וכי שבעים נפש הם מעט? אלא **ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרוב.** כלומר, שמספר שבעים נפש הינו מועט ביחס לריבוי **ששמך ה' ככוכבי השמים.** (מדרש בחידוש)

כאור יום

בעל ההגדה אינו מביא את סיפור נס הצלת יעקב מעשיו אחיו וארבע מאות איש עמו, אלא רק את ההצלה מלבן, שהיא מעניינו של ליל היציאה. שההצלה ממצרים היתה על ידי הקב"ה בכבודו ובעצמו ולא על ידי שליח ומלאך. כך גם ההצלה של יעקב מלבן היתה על ידי הקב"ה ולא על ידי שליח, שנאמר (בראשית לא, כד): "ויבוא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה ויאמר לו השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע".

בִּמְתֵי מְעָט, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י, כב)**: בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבוֹתֶיךָ מִצְרָיְמָה, וְעַתָּה שָׂמְךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב:**

וַיְהִי שָׁם לְגוֹי, מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְצֻיָּנִים שָׁם:

◆ הלל וגדולה ◆

ויהי שם לגוי. שם מיותר לאחר שנכתב כבר **ויגר שם**. אלא **מלמד** על ענין נוסף, והוא: **שהיו ישראל מצוינים שם**, מסומנים וניכרים להיותם נבדלים מהמצרים מכל מנהגיהם ועניינם (זבח פסח), **וכך הם נעשו שם לאומה - לגוי.**

ויהי שם לגוי. בגלות מצרים עמדו בני ישראל למבחן עוצמתם ותרבותם היו לגורמים מפתים. הגזירות הקשות היה בהם כדי לשכנע את בני ישראל לעזוב דת אבותם ואמונתם, ולהיות בעלי זכויות שוות במצרים, ברם הכתוב מעיד שבני ישראל עמדו במבחן הקשה – **מלמד שהיו בני ישראל מצוינים שם.**

רצונו של ה' היה, שבני ישראל ייעשו לעם בדווקא בטרם הגיעם לארץ ישראל. **"כי חלק ה' עמו"** (דברים לב, ט) - עם ישראל נועד מעצם היותו לעם, להיות חלק ה'. שאר העמים יונקים את כוחם מארצם ואדמתם, והם מושרשים בה בעצם הווייתם ואופיים ותכונות נפשם מעוצבים על ידי השפעותיה האקלימיות של ארצם ואדמתם, מהם שואבים את התנאים להתפתחות תרבותם הפיסית, הרוחנית, המוסרית והחברתית. וממילא הם מַאֲלִיהִים את הכחות הארציים שהם חשים בפעולתם, ומעריצים אותם כאלים שהצלחת האומה תלויה בהם. לעומת זאת, עם ישראל מביא עִמו לארצו את אורח חייו האלוהי בשלמותו, כשהוא מעוצב כבר בידי ה'. ובעצם קיומו כעם ובהצלחתו הלאומית הוא מכריז שה' הוא הכח האמיתי היחידי. **"ולקחתי אתכם לי לעם"** ורק אחר כך **"והבאתי אתכם אל הארץ"** (שמות ו, ז-ח). שאר העמים הם ביסודם "חלק ארצם", ואילו ישראל מראשיתו ויסודו הוא **"חלק ה'"**. (רש"ר הירש דברים לב, ט)

כאור יום

במתי מעט. אילולא דברי המגיד היינו אומרים שסוף הפסוק (בדברים י, כב) **ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים**, הוא ראיה למה שאמר בסיפא דקרא בביכורים **ויהי שם לגוי גדול**. אך מתוך שבעל ההגדה הסמיך גם את **ועתה שמך** וגו', למה שנכתב ברישא דקרא דביכורים - **במתי מעט**, על כרחך בא גם בזה לפרש את **במתי מעט**, ולדרוש ששבעים הנפש שירדו מהווים מתי מעט ביחס למה שנתרבו אח"כ ככוכבי השמים לרוב. (מדרש בחידוש)

הלל וגדולה
מאמרים

מקורות וסדר ההגדה

מקורות וסדר ההגדה

מפתח מפורט

מקורות ומסורות ההגדה קעג

א. יסוד ברכות ותפילות על ידי "אנשי כנסת הגדולה" ..... קעג

ב. תקנת סדר התפילה בב"ד של רבן גמליאל ..... קעד

ג. כתיבת תורה שבעל פה וסדר תפלות ..... קעה

ד. תקופת המשנה ..... קעו

[א] חיבור המשנה ..... קעו

[ב] סדר ההגדה במשנה ..... קעז

ה. תקופת האמוראים ..... קעח

סדר ההגדה בתלמוד ..... קעח

ו. תקופת הגאונים ..... קעט

[א] רב עמרם גאון והגדתו ..... קפ

[ב] רב סעדיה גאון והגדתו ..... קפא

ז. תקופת הראשונים (-הרבנים) ..... קפב

[א] רש"י וחיבוריו ..... קפב

[ב] נוסח ההגדה לרש"י ..... קפג

[ג] הרמב"ם ופסקיו ..... קפג

[ד] נוסח ההגדה להרמב"ם ..... קפג

ח. שינויי הנוסחאות בהגדות השונות ..... קפד

ההגדה ומקורותיה - רשימה ומקצת ביאורים קפה

סימני הסדר ..... קפה

הא לחמא עניא ..... קפו

מה נשתנה ..... קפט

"מה נשתנה" וסדרו ..... קפט

נוסח אמירת "מה נשתנה" ..... קצ

פרקים: עבדים היינו - צא ולמד ..... קצ

עבדים היינו ..... קצ

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו ..... קצב

ארמי אובד אבי, עד רבי יהודה היה נותן בהם סימנים ..... קצג

ורב, כמה שנאמר (יחזקאל טז, ז): רבבה כצמח השדה נתתיך... ואת ערום ועריה..... קצד
ויוציאנו ה' ממצרים. לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח, אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו.קצה
אלו עשר מכות שהביא.....קצו
דרשות חכמי יבנה..... קצו
כמה מעלות טובות... על אחת כמה וכמה... .....קצח
רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו.....קצח
בכל דור ודור... בצאתי ממצרים ..... ר
לא את אבותינו בלבד... אלא אף אותנו גאל עמהם ..... ר
לפיכך אנחנו חייבים ..... רא
ונאמר לפניו שירה חדשה הללויה. .....רא
הלל - חלק ראשון ..... רא
ברכת הגאולה ..... רב
ההלל לאחר שולחן עורך.....רג
שפוך חמתך ..... רג
החלק השני של ההלל, הלל הגדול וחתימתו .....רג
הלל הגדול ..... רד
ברכת השיר ..... רד
נשמת כל חי..... רד

פיוטים בסוף סדר ההגדה, מקורותיהם ומחבריהם רו

א. מנהג ישראל לומר פיוטים לאחר ההלל.....רו
ב. מקורות הפיוטים ומחבריהם .....רז
חסל סידור פסח.....רז
לשנה הבאה בירושלים .....רח
ובכן ויהי בחצי הלילה; אז רוב נסים הפלאת.....רח
ובכן ואמרתם זבח פסח; אומץ גבורותיך הפלאת.....רט
כי לו נאה כי לו יאה. אדיר במלוכה.....ריא
פזמון לך ולך וכו'.....ריג
אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב ..... ריד
אחד מי יודע, חד גדיא..... ריד
אחד מי יודע.....רטו
חד גדיא .....רטו

תקנת אמירת הלל ריז

א. מי תיקן את פרקי ההלל, את אמירתן ובאיזה מעמד תיקנוהו?..... ריז

ב. שירת ההלל על שנעשינו עבדי ה' ..... רכ
ג. חלוקת ההלל ..... רכ
ד. הלל המצרי ..... רכא

תמצית "מאמר יסוד מוסד" רכג

א. השאלות והתמיהות בסדר פרקי ההגדה ..... רכד
[א] בענין "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" ..... רכד
[ב] התבוננות בפרק "עבדים היינו" ..... רכה
[ג] בדרשת רבי אלעזר בן עזריה ..... רכו
[ד] המקום שנקבע לדרשת "יכול מראש חודש" ..... רכו
[ה] דרשת "רבן גמליאל היה אומר" ..... רכו
[ו] פרק "בכל דור ודור" והלל המצרי ..... רכז
[ז] מה טעם לקריאת השם "הגדה" ..... רכח
ב. ביאור הענין והסדר ..... רכח
[א] שני סדרים הם: כללי ופרטי ..... רכח
[ב] סדר הכללי לכל ההגדה כולה ..... רכט
מחלקה הראשונה: והגדת לבנך ..... רכט
מחלקה השניה: ביום ההוא ..... רלא
מחלקה השלישית: לאמר ..... רלא
מחלקה הרביעית: בעבור זה ..... רלב
מחלקה החמישית: עשה ה' לי ..... רלב
מחלקה הששית: בצאתי ממצרים ..... רלג
[ג] ביאור פלוגתתן של רב ושמואל - "מתחיל בגנות" ..... רלג
[ד] הטעם שנקרא סדר האמירה לליל הפסח "הגדה" ..... רלד

סדר הסיפור בתוך ההגדה, שלבים בגלות וגאולה רלו

א. המחזה בברית בין הבתרים ..... רלו
ב. התממשות חזון בין הבתרים - גלות מצרים ..... רלז
שלב א - "וגר יהיה זרעך" ..... רלז
שלב ב - "ועבדום" ..... רלז
שלב ג - "ועינו אותם" ..... רלח
שלב ד - "ואחרי כן יצאו" ..... רמא
ג. הזכרת שיעבוד וגאולה בנוסח מקרא ביכורים ..... רמא
א. הפסוק הראשון עוסק בשלב הראשון - בענין הגירות ..... רמא
ב. הפסוק השני מספר על הבחינה השניה - "ועבדום" ..... רמב
ג. הפסוק השלישי עוסק בשלב השלישי - "ועינו אותם" ..... רמב
ד. הפסוק הרביעי מתאר את שלב הרביעי - "ואחרי כן יצאו" ..... רמב

ד. סדר ההגדה ..... רמג
[א] פרקים מתחילה עובדי ע"ז... ברוך שומר הבטחתו... עד פרק והיא שעמדה ..... רמג
[ב] דרשת "ארמי אובד אבי", פסוקיה ותיבותיה ..... רמו
טבלת סידור "סדר ההגדה" ..... רנא

מאמר א

מקורות ומסורות ההגדה

ההגדה במועדה היתה חביבה ונעימה לחיך מַגִידיה ולומדיה בכל הדורות. המנהג לקרוא ולהקריא, להתבונן ולהסביר את ההגדה היה נהוג מראשית קורות ישראל אחרי צאתם ממצרים, עד לימינו אנו.

במאמר זה נבוא בעזה"י לעקוב אחרי התפתחות סדר ההגדה במהלך הדורות עד להתגבשותו הסופית, וזה החלי.

פרק א

יסוד ברכות ותפילות על ידי "אנשי כנסת הגדולה"

"נראים הדברים שאנשי-כנסת-הגדולה תיקנו את עיקרו של נוסח ההגדה... כמו שהם תיקנו לישראל ברכות ותפילות, קדושות והבדלות" (ברכות לג, א - הגדה שלימה פרק ראשון מהמבוא).

["כנסת–הגדולה" היתה 'מועצת חכמים', "מאה ועשרים זקנים, מהם כמה נביאים" (מגילה יז, א), והיא נוסדה על ידי עזרא הסופר. יתכן, כי נוסדה עוד בגלות בבל (כן נראה מדברי המאירי בפתיחה למסכת אבות), ואפשר שנוסדה רק בעת שעלו אבותינו מבבל (בשנת 3408 לבריאת העולם). בין ראשוני אנשי כנסת הגדולה היו אחרוני הנביאים, חגי זכריה ומלאכי, ועמהם עוד נביאים וחכמים, והאחרונים שבהם היו הראשונים לחכמי המשנה, שמעון הצדיק (אבות פ"א מ"ב) ועוד, המוגדרים כ"שיירי" כנסת–הגדולה.]

הרבה מתקנותיהם של אנשי "כנסת הגדולה" היו ממה שקיבלו ממוסרי התורה דור אחר דור עד משה רבינו. שכן עזרא הסופר קיבל [הוסמך] מברוך בן נריה בשנת 3370 לבריאת העולם, שלושים ושתים שנה לאחר חורבן בית מקדש ראשון (סדר הדורות, ג' אלפים ש"ע). **עליו אמרו חכמינו** (סנהדרין כא, ב): **"ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל, אלמלא קדמו משה".**

מאז שתיקנו אנשי כנסת הגדולה את התפילות וכו' וסדר ההגדה, חלו עליות ומורדות במצבם הרוחני של ישראל. הצרות שפקדו את העם בתקופת בית המקדש השני, המלחמות וגזירות השמד וכו', גרמו לכך שתקנות התפילות, הקדושות וההבדלות של אנשי כנסת הגדולה לא נשתמרו יפה אצל העם. גם בתקופות שקודם חורבן בית

המקדש השני בהן היתה עליה רוחנית של העם, היה עיקר עבודתן של ישראל את ה' בעבודת המקדש, ואילו התפילות, כפי שהם בסדר הנמסר לפנינו, לא הונהגו אז כחובה, לא על היחיד ולא על הציבור, ומשום כך נשתכח סדר התפילה מישראל.

פרק ב

תקנת סדר התפילה בב"ד של רבן גמליאל

בתחילת מנהיגותו של רבן גמליאל הזקן טרם היה דפוס אחד לסדרי התפילה, ולא היתה התפילה שגורה בפי כל (על פי משנה ברכות כח, ב). ואמרו בגמרא (מגילה יח, א) על סדר התפלה של אנשי כנה"ג - 'שְׁכָחוּם' וחזר [רבי שמעון הפקולי] וסדרום. "עד שברבות הימים נשכח הסדר לגמרי וכל אחד סדרן כחפץ לבו. ובבית דינו של רבן גמליאל קבעו מסמרות בסדר ברכות התפלה... ותקנה גדולה עשו בדבר הזה, השלמים ההם [חכמי הבית-דין] ראו שהבית עתיד ליחרב בעוד ארבעים שנה, וישראל גלה יגלה מעל אדמתו. ולעם מפוזר ומפורד נחוץ סדר קבוע בכל דבר, כי הסדר הכולל מחזיק השלום והקיום" (פירוש "תקון תפלה" סדור אוצר התפלה, הערה לשמונה עשרה). ושם בפירוש 'תקון תפלה' הולך ומונה הרבה ברכות שתיקנו אז באופן אחר, ממה שהיה בימי אנשי כנסת הגדולה. "היתה לשמעון הפקולי עבודה רבה לפני רבן גמליאל לשנות להוסיף ולגרוע בנוסחי הברכות כנגד הנוסחאות שהיו בימי אנשי כנסת הגדולה, באופן שיסכימו [שיתאימו] למעמד האומה בימיו" (שם).

[רבן גמליאל הזקן, בן בנו של הלל הזקן, נהג נשיאותו בשנים 3810 – 3775 לבריאת העולם בקירוב, עד שמונה עשרה שנים לפני חורבן הבית (סדר הדורות ג"א תשס"ח). הוא היה ראשון בנשיאים שנתעטר בתואר "רבן" (–הערוך ערך אביי)]

אסיפת מאמרים אלו מבהירים לנו היאך חכמי הדורות שקדו על קביעת סדר ברכות, תפלה, קדושות והבדלות. מעתה, עלינו לברר גם מי העלה כל הסדרים הללו בכתב על הספר.